

Јасмина Теодоровић
Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац

ОДМОР ОД ИСТОРИЦИЗМА: НА ХОРИЗОНТУ ЈЕДНОГ МОГУЋЕГ (НЕ)РАЗУМЕВАЊА

Ничеово виђење конституције историје, односно историцизма усмерено је ка критици конституисања колективног идентитета, те консеквентно и апстрахованог принципа живота, чиме се запоставља онај аспект свести који, по Ничеу, нужно захвата унутрашњи, индивидуални живот. Ничеанско *memento vivere* упућује на херменеутичке хоризонте који подразумевају вештину читавања живота кроз уметност, као естетско, које истовремено чува и разоткрива и историјско Друго. Тумачење и разумевање, како литерарног дела, тако и повесних феномена, могуће је једино као оно разумевање које је усмерено ка ослобођеном мисаоном склопу, у коме израз, који продира у дубине несвесног живота, нужно изискује своје испуњење кроз тумачење као процес контекстуалног про-извођења смисла. Деконструктивни обрат који се десио у класичној хијерархији мишљење/језик, дакле, управо упућује на неодрживост универзалистички утемељених смисаоних садржаја и апсолутну истинитост исказа на коју се може претендовати у тумачењу литерарног дела, односно историјских концепата. Из наведеног проистиче теза да се у контексту деридијанске незавршнице у описивању укупног хоризонта текста као могућност једино јавља афирмација живота, уметности, песништва и стваралаштва.

Кључне речи: Ниче, историја, индивидуални живот, херменеутички хоризонт, израз, тумачење, разумевање, деконструкција, језик, мишљење.

Ничеово превазилажење историцизма: *abstractis vs. memento vivere*

У 19. веку историја се разматрала у контексту специфичног модуса човекове егзистенције, односно као онај дистинктивни модус аналитичке објективизације путем које се поље историјског, као поље перцепције које је емпиријски доказиво, консеквентно концептуализује, претендујући на апсолутну истинитост исказа. У 20. веку, како истиче Хејден Вајт, категорисање историјске свести као

специфичног вида концептуализације, консеквентно и човековог егзистирања у тако постављеним оквирима, радикално се доводи у питање, те се говори о епистемолошком статусу историје и културолошкој функцији историјског начина размишљања, као и о све мањем јазу између историјског писма у равни строге научне мисли и историјског писма сада као својеврсног уметничког чина стварања, односно литерарног артефакта. Међутим, уколико у обзир узмемо тезу да је историја, а у том контексту и историјско писмо, последица темпорализације заправо, која *јесте* људско бивање, онда се намеће и теза да Ничеово виђење конституције историје представља својеврсну критику (само)свести преко које историцизам инсистира на разјашњавању исте управо разрађивањем појма темпоралитета. Човек јесте човек свести, али као израза света у коме себе проналази. У том смислу, легитимно је и запажање К. Г. Јунга да свест, уколико се постави *наспрам* инстинката као израза индивидуалног живота, може *захтевати* само културу или, пак, њену негацију. Људска свест се, дакле, у Ничеовим разматрањима историје и историјског не посматра као она инстанца која је одвојена од унутрашњег живота. Отуд и Ничеова расправа носи назив *О користи и штеји историје за животи*. Прошлост се може, истиче Ниче, посматрати: монументално, антикварно и критички, те стога имамо и три врсте историје. Монументална историја подразумева велику идеју хуманости, захтев да све што је велико остане велико и вечно. Док велико монументалистички полаже право на вечност, „све друго што још живи довикује Не.“¹ Монументално превиђа индивидуалне прошлости које се насилно угуравају у шаблоне универзалности и једнозначности зарад склада који се не сме нарушити. Монументалној историји ново велико не треба, велико је већ ту. Прошлост је, такође, оно што негујемо, чувамо и поштујемо, кроз историју наше заједнице, нашег града и народа која постаје историја нас самих. Историја конституисања колективног идентитета се, историцизмом који је ослоњен на примат свести, успоставља као апстраховани принцип живота. Историја, као таква, губи своју људски елемент. Поред монументалиста и антиквара постоје и критичари који прошлост разбијају и растурају, те исту стављају пред суд у име праведности. Међутим, „не суди ту праведност; још мање милост која овде изриче пресуду: него сам живот, она нејасна, покретна сила која незасито жели саму себе.“² И док човек, у садашњости, обитава између плотова прошлости и будућности хумано,

1 Фридрих Ниче, *О користи и штеји историје за животи*, Светови, Нови Сад, 2001, 23.

2 Исто.

антикварно или критички, модерни човек постаје душевни човек који своје знање задржава у унутрашњем свету неокренуто спољашњем. Модерни човек постао је променљива енциклопедија, садржај коме недостаје облик, садржај који није доказив, а лоша форма добија улогу уноформе. Историја, презасићена временом, смисаоним садржајем, датумима, цитатима, философијама, религијама, упућује на неумитну старост човечанства, у којој живот замире, док се несклад форме и садржаја појачава. Људи су постали пуки *abstractis*, сенке, привидна реалност или пак конкретна апстракта. Историја и универзално дали су „плашљиво закривљене универзалне људе“³, а „човек се сада пита да ли су то још људи или можда мисаоне машине за писање или говорење?“⁴ Модерни човек, човек средњег рода, „хибридно чудовиште образованог мушкарца и старца садашњости“⁵ вечно објективан и вечно бесубјективан, историју мора објективно да сачува. Историја модерног човека остаје неутрална, без дејства на живот, док пред његовим очима промиче читав низ најразличитијих нагона, инстинката, живототворних сила и „небитних истина које са истином немају никакве везе.“⁶ Смисао за историју, истиче Ниче, не сме да искорењује будућност, да занемарује небитне истине и да разара илузије. Историја, преобликована у уметност којом треба да руководи градитељски нагон, може сачувати наде, илузије, занемарене нагоне и живот, а које је праведна објективност демонског сазнања разорила. Човеку је потребна „лудост која га обавија“⁷, некадашња моћна варка која даје много више живота за будућност. *Memento vivere*, нада, лет у ирационално и слободно деловање учиниће да модерни човек, односно човек у историји, не буде пасивни, ретроспективни слуга који, у безнадежном садашњем тренутку, очекује Страшни суд, већ човек који жуди за будућношћу која је пуна наде, човек најпре *научен животићу*, то јест *хиџијени животића* у чијој ће служби бити и историја. Два противсредства презасићености историјом и временом постоје, а то је *неисторијско* и *надисторијско*. Ничеанско неисторијско подразумева вештину и способност *заборављања*, као моменат везаности за тренутак, непритиснут теретом прошлости који човеку отежава управо онај ход у коме ствара, а у животу који је непрекидна билост која опстаје тако што саму себе пориче. Надисторијско „одвраћа поглед од бивања према ономе што бивствовању даје обележје ве-

3 Исто, 50.

4 Исто, 52.

5 Исто, 114.

6 Исто, 58.

7 Исто, 72.

читог и истозначног, према *уметности и религији*,⁸ те стога ка херменеутици као недетерминистичком кругу тумачења, разумевања (другог) и саморазумевања у коме ће се и историја сагледавати као исход и (само)очитавање живота и билости која се не довршава.

Херменеутика као наука о умећу очитавања живота

У критичком осврту на проблем херменеутике, Рудолф Бултман наводи Дилтајево одређење херменеутике као „науке о умјећу писано фиксираних очитовања живота“⁹ које се пак разматра „под једним великим повијесним гивањем.“¹⁰ Наиме, да бисмо разумели појединачни историјски тубитак ми тежимо спознаји „великих форми појединачнога човјекова тубитка уопће“,¹¹ а што неминовно подразумева сагледавање историјског кроз самоспознају, односно самопромишљање које је, уједно, и промишљање великих сведочанстава појединачног бивствовања, споменика културе као очитовање живота са акцентом који Дилтај ставља на литерарна документа, али и на остала дела уметности. Међутим, у том разматрању, односно разумевању историје уопште, намеће се проблем могућности конституисања објективног које, као што смо имали прилике да видимо код Ничеа, неће бити објективност демонског аналитичког сазнања која ће подразумевати апсолутно разумевање, већ суактивирање живота где се поставља питање како разумевамо себе, односно како разумевамо другог и како се, у том смислу, разумевање остварује у језичком очитовању појединачног тубитка. Литерарни текстови не представљају само извор, сведочанства помоћу којих се да реконструисати прошлост. Шлајермахер истиче да се композиција, те стога и јединство једног дела не могу разматрати у контексту његове спољашње форме уколико се не захвати и унутрашња форма истог. „Напротив, дјело се мора разумјети као животни моменат једног одређеног човјека“,¹² а што подразумева не објективну, већ субјективну, дивинаторску интерпретацију. Са аутором улазимо у његов душевни живот, у његове душевне процесе, а кроз процес накнадног стварања у сопственом животу наспрам живота литерарног дела, при чему *насирам* не подразумева постојање два паралелна, дакле сепаратна хоризонта, већ стварање

8 Исто, 112.

9 Жељко Павић (ур.), *Филозофска херменеутика: XX стољеће у Немачкој*, Studia Croatica, Загреб, 1998, 259.

10 Исто.

11 Исто.

12 Исто, 262.

живих веза мисли унутрашњег стваралачког процеса. Историјско, у том контексту, бива животно обликовано језиком, односно текстом. Историјски живот је, дакле, истовремено и лични живот душевног процеса који првенствено спознајемо постављањем питања које неминовно ниче из неког, опет индивидуалног животног интереса који је у *једнаком животној склопи* са интересом аутора, а који до изражаја долази путем речи.

У доба историцизма, у следећи Ничеову карактеризацију, доба тегова који се слажу један на други без обзира на тасове ваге који постају све диспропорционалнији, историјски текстови, дакле историја се чита као сведочанство времена, као извор о прошлом времену које треба (пасивно) реконструисати, као извештај који приповеда, а чиме истовремено постаје још један објект историјског знања који не отвара могућност тумачења и разумевања самог историјског процеса који представља низ животних момената који, као вид приповедног дискурса, траже разоткривање како своје спољашње тако и своје унутрашње форме. У противном, човек парадоксално остаје *унушра*, а на тас слаже оно што што је њему, као такво, увек *сиоља*. И док субјект тако остаје изолован, све је интензивнија потреба за апсолутним разумевањем и све већа чежња за целином коју настоји да изнова изгради апсолутним појмовима чисте научне мисли. Уметност у виду литерарног дела не нуди просто *узимање к знању*, већ *суделујуће разумевање* у коме нуди „човеков битак у његовим могућностима као властите могућности онога ко разумјева“¹³, односно оно истинито као видљиво. Интерес за историју, као и интерес за литерарно дело, одређује се као интерес за једну сферу живота у којој обитава човеков тубитак који ствара своје сопствене могућности. Коначно, историјски феномени не могу се разматрати у оним оквирима у којима се разматрају природни феномени. Постојање историјског феномена, односно прошлости коју субјект обликује у чињеницу, неминовно је условљено историјским субјектом који их схвата и који у историји суделује. Разумевањем, како историје у којој суделујемо, тако и литерарног дела према коме се животно односимо, „допуњујемо властиту индивидуалност и учимо да разумевајући дођемо до себе.“¹⁴ У том контексту, вратимо се на питање објективности наше интерпретације и објективног разумевања. Суштина разумевања, истиче Бултман, јесте животност субјекта који разумева, а која подразумева управо развијање његове индивидуалности, при чему постављање питања

13 Исто, 271.

14 Исто, 275.

не треба изједначавати са индивидуалном самовољом, већ са потребом постављања питања која је историјски условљена, узимајући у обзир комплексност феномена који се нуди у својим различитим аспектима, а са којим је тумач повезан духовно-историјски, психолошки, социолошки, итд. У том смислу Шлајемахерова и Дилтајева херменеутичка теорија јесте „разумевање повјесних феномена...за интерпретацију која пропитује текстове с обзиром на могућност човјекова властита битка. „Најсубјективнија“ интерпретација јест овдје „најобјективнија“, тј. једино тај који је потакнут питањем властите егзистенције може чути захтјев текста.“¹⁵ Споменици историје упућују нас на реалност коју је човек створио управо свестан „непревладиве оскудности и угрожености које чине темељ и бездан нашег битка у свијету.“¹⁶

Уметност, као естетско, истовремено и чува и разоткрива историјско Друго, јер она не приказује само субјективно искуство света, већ у сопственом деловању искуство чини разумљивим као искуство њега самог у искуству другог. Говоримо, дакле, о својеврсној естетској комуникацији кроз коју се уметност / литература остварују у времену, простору, култури и историји, односно о отварању херменеутичког хоризонта и разумевању другог. Продукт естетске делатности уметничког дела никада није потпуно довршен, те и процес недовршеног и продуктивног разумевања увек изнова отпочиње. На основу претходно изнетог могло би се, чини се, констатовати да човекова историја јесте историја континуираног неразумевања, при чему се намеће питање како уопште разумевамо литерарно дело, те стога и сопствену историју. Да ли разумевамо неког писца боље него што је он разумео себе, и ако јесте тако, пита Болнов, шта у том случају значи разумевати? Да ли то значи да, а увек из себе, боље разумевамо другог? Уколико разумевање схватимо као накнадно извршавање, а у смислу довршавања разумевања, онда се разумевање може схватити као довршавање искуства другог које је увек животно искуство, а не као процес суписања, суактивирања, судоживљавања. У том случају, наводи Болнов, констатовати да боље разумевамо писца од њега самог у најмању руку може бити ништа друго до „израз лакоумне дрскости.“¹⁷ Међутим, одлучујућа поставка може се конституисати у односу између *стварања* и *рефлектовања*. Процес стварања дешава се несвесно, при чему се, по Дилтају, тај несвесни склоп песништва (које не постоји

15 Исто, 281.

16 Исто.

17 Исто, 154.

као апстрактна мисао) може разумети из горе поменуте *унушрашње форме*, а путем тумачења помоћу ког несвесни склоп долази до пуне свести. Дакле, говоримо о двосмислености самог појма разумевања: разумевање усмерено на душевни живот и разумевање усмерено ка *ослобођеном мисаоном склопу*, док остаје отворено питање да ли разумевање може достићи доживљавање. Није ли овде понајпре реч о *изразу* који „продире у дубине несвесног живота“¹⁸, а у коме човек још не разуме себе, те израз онда неминовно подразумева стварање нечег новог, уколико стварање не проистиче из сврховите радње којом се постиже уверљивост и могућност доброг разумевања? Ако је дело израз несвесног, усмерити се на *добро разумевање* унапред губи сваки мисао, а у светлу поменутог сопственог самонеразумевања. Развој духа, међутим, постиже се управо и у тумачењу и у изразу, у стварању и разумевању. У том смислу, истиче Болнов, говоримо о недокучивости уметничког дела и напослетку о недокучивости сваког човечијег дела, при чему израз никада самог себе не разумева, али тражи своје испуњење кроз тумачење као процес контекстуалног про-извођења смисла.

„Злајно доба дијалога“:

деконструктивни обраш у односу мишљење/језик

У радикалном, деконструктивном обрату који се десио у односу мишљење/језик – језик/мишљење, намеће се питање како се отвара хоризонт историчног (само)очитавања литерарног дела, а у контексту односа сфере живота и знаковне структуре, односно структуре језичког израза дела, уколико је носилац вредности сада језик, а не логос сведен на примат мишљења? Ако долази до преокрета класичне хијерархије мисао/језик, које је полазиште и одредиште језика, пита Дерида? Шта се дешава са наративима ако „се мисли једно а каже друго“¹⁹, ако се израз противи (апсолутној) доминацији логоса? Свако читање је, у том случају, унапред и увек непредвидиво. Уколико је читање, самим тим и разумевање, сваког писаног дискурса непредвидиво, непредвидивост управо подразумева афирмацију нових вредности. Непредвидивост историчног (само)очитавања књижевног дела, као и унутрашње логике сваког појединачног прошлог догађаја који се језиком конституише у чињеницу од стране, опет, мисаоног субјекта, намеће претпоставку да свако дело, укључујући и историјско, неминовно и превасход-

18 Жак Дерида, *Уликс грамофон*, Рад, Београд, 1987, 172.

19 Исто, 73.

но мисли себе самог. Деридина деконструкција, као методски одзив на Ничеово *философирање чекићем*, пориче сваку могућност одрживости глобалних тумачења, великих истина и апсолутно утемељених смисаоних садржаја. Наведено не подразумева крајњу разумљивост, односно крајњу неразумљивост дела, „већ да нема завршнице у којој ће ма ко...описати укупни хоризонт текста.“²⁰ Литература и њена *реч* поништавају било какву могућност пројекције рационалистички фундираног логоса, разумски уређеног поретка и фанатизма процеса о коме Ниче говори, а у коме јуримо кроз тренутке, кроз уметност и тонове док (језички) обликујемо велике појмове којима ћемо се усидрити у историји, литератури и својој душевности модерног човека.

„Некада смо позивали на игру, данас зовемо на дијалог. Живимо у златном добу дијалога. Крилатица века је: хлеба, игара и дијалога! Његово основно начело је: „Нека свет пропадне, само да се разговори наставе!“ Дијалог је размена речи, тачније – измена речима исказаног мишљења чији је крајњи циљ да то мишљење ни по коју цену не изменимо,²¹ наводи Борислав Пекић у *Одмору од историје*. У Поговору Деридиног *Уликс грамофона* Новица Милић предочава нам Џојсова настојања да нам се укаже на артифицијелност језика, „ништавило самог причања – тих нарација од којих се највећма и састоји свакодневница“²², али истовремено указује и на ничеанску афирмацију уметности, песништва и стваралаштва, односно Џојсово, деридијански иронично интерпретирано, велико Да животу и увек отвореној могућности читања. Дакле, покренуто се питање превасходно тиче историје која треба бити преобликована у стваралачки нагон уметности, разумевања другог и само-разумевања, а то ће значити тумачења и разумевања првенствено као читавања живота и стварања *живих веза мисли* кроз отварање херменеутичког хоризонта креативне интерпретације. Овиме је дефинитивно опозвана могућност конституисања апсолутних и универзалистичких теоријских поставки, те се и други увек јавља херменеутички: на хоризонту једног могућег (не)разумевања.

²⁰ Исто, 77.

²¹ <http://borislavpekic.blogspot.com/2007/11/odmor-od-istorije.html>

²² Жак Дерида, *Уликс грамофон*, Рад, Београд, 1987, 75.

Литература

1. Дерида, Ж., *Уликс грамофон*, Рад, Београд, 1987, (превод: Александра Манчић Милић).
2. Густав К. Ј., *Архејипови и развој личности*, Просвета, Београд, 2006, (приредио: Жарко Требјешанин).
3. Ниче, Ф., *О користи и штећи историје за животи*, Светови, Нови Сад, 2001, (превод: Милан Табаковић).
4. Павић, Ж. (ур.), *Филозофска херменеутика: XX стољеће у Немачкој*, Studia Croatica, Загреб, 1998, (превод: Томислав Брацановић, ет ал.).
5. <http://borislavpekic.blogspot.com/2007/11/odmor-od-istorije.html>
6. White, H., *Metahistory: The Historical Imagination in Nineteen-Century Europe*, The Johns Hopkins University Press, Baltimor and London, 1973.

Jasmina Teodorović

A RESPITE FROM HISTORICISM: ON A HORIZON OF A POTENTIAL (MIS)UNDERSTANDING

Summary

The paper deals with Nietzsche's insights into the concepts of history in terms of his explicit criticism regarding the institution of a collective consciousness implying its abstract mode of (self)establishment, whereby individual life is disregarded. Nietzsche's *memento vivere* is further to be associated with those hermeneutical horizons evoking the need for life itself inscribed into a work of art which is to be interpreted in the light of artistic and historical phenomena directed towards the act of a creative understanding of expression, deeply rooted in the human unconscious itself, thus calling for its fulfillment in terms of its own self-expression through the process of interpretation as a process of a contextually produced meaning. The deconstructive turn within the classical hierarchy thought / language - language / thought, precisely indicates the unattainable position held by universalistic concepts of meaning, as well as those concepts claiming the absolute truth in the interpretation of both, a work of art and historical tenets. Thus, the affirmation of life, art and poetry, as creative processes, represents the only possible denouement within the Derridean theory promoting no final outcome in grasping the overall horizon of a (literary) text.